

Tematikus tanulmányok

Brunszvik Teréz és kora: az európai óvodáztatás kezdetei

*Kéri Katalin*¹

Absztrakt:

250 éve, 1775-ben született Pozsonyban Brunszvik Teréz grófnő, akinek az alakja és életműve nem csupán Magyarországon, de nemzetközi szinten is ismert. Noha kevés elméleti jellegű pedagógiai írást hagyott hátra, nevelési elképzeléseit emlékiratai, naplói, utazási feljegyzései, jegyzetei, iratai, illetve levelei alapján lehet rekonstruálni. A neveléstörténet szempontjából írásaihoz kapcsolódóan fontosak azok a gyakorlati tettek, amelyeket az óvodaügy és a leánynevelés kapcsán véghezvitt. Brunszvik Teréz nevelési célja a humanista, keresztény szellemű nevelés megvalósítása volt. Az áldozatkészség, az egyén önfeláldozása a közösség, a nemzet érdekében: ez állt pedagógiai eszményeinek középpontjában. Brunszvik Teréz – jóllehet, pedagógiai szervező munkája széleskörű volt – hazánkban máig elsősorban úgy ismert mint lelkes és eredményes óvodaszervező, a legelső, 1828-ban nyílt magyarországi óvoda, majd további, hasonló intézmények létrehozója. Ez a tanulmány a nyugati világban igazán élenjárónak számító, alapítását és későbbi hatását tekintve is fontos, a grófnőhöz kapcsolódó intézményszervezés tágabb, nemzetközi kontextusát mutatja be. Vázoljuk, hogyan jutott el a 18–19. század fordulójára Európa a kora gyermekkori nevelés intézményesült formáinak a megszervezéséig, milyen társadalmi, demográfiai, gazdasági, és milyen nevelésügyi változások vezettek kontinensünk első óvodáinak (eleinte jellemzően inkább az iskolákhoz, semmint mai óvodáinkhoz hasonló intézményeknek) a megnyitásához és működtetéséhez. A tanulmány több ponton kitér Brunszvik Teréz grófnő hazai és európai szakmai kapcsolatainak bemutatására, ehhez forrásként elsősorban a saját írásait alapul véve. A hatás- és recepciótörténeti áttekintés tágítását jelenti a tanulmányban annak taglalása, hogy a korszakban más országokban mikor és hol nyíltak óvodák, és azok milyen alapelvek, célok és programok szerint, milyen névvel működtek. Fókuszba kerül az is az óvodáztatás fejlődéstörténetét tekintve, hogy a kezdeti időszakban milyen sokrétű és élénk kapcsolati hálózat alakult ki, előbb a kontinensen, majd Európát a tengerentúli, észak-amerikai területekkel is egybekötve. Ennek az áttekintésnek a segítségével jobban érthető, időben és térben pontosabban elhelyezhető lesz Brunszvik Teréz grófnő óvodaszervezéssel, gyermekneveléssel kapcsolatosan kifejtett

¹ Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet; keri.katalin@uni-sopron.hu;

munkája, szakmai kapcsolatainak rendszere és működése, és mindennek nyomán várhatóan könnyebbé válik tudományos diskurzusba lépni az óvodatörténet külföldi kutatóival.

Kulcsszavak:

óvodatörténet, gyermekkortörténet, 19. század, Brunsvik Teréz grófnő, összehasonlító neveléstörténet

Bevezetés

Európában az „óvoda” intézménye (melynek korszakonként és területenként számos különböző elnevezése alakult ki a 18–19. században) az 1700-as évek végétől, fejlődéstörténete kezdetétől a lényegét, céljait tekintve kettős volt: egyrészt a dolgozó anyákat segítő, „gyermekmegőrző”, gyermekeket gondozó, vagy akár a szegény, elárvult gyerekekről gondoskodó helyszínként, „menedékházként” szolgált, mintegy a mai bölcsődék vagy gyermekotthonok előzményeként. Másrészt pedig az „óvoda” nevelési-oktatási intézményként szerveződött, kezdetben gyakran úgy, mint egy „kisgyermekiskola”: tantárgyakkal, iskolás vagy az iskolára előkészítő ismeretekkel, tanítókkal. A 18. század végétől kibontakozó kezdeményezéseknek a háttérben helyi notabilitások, egyházi felekezetek vagy személyek, illetve jótékonyági szervezetek, sok esetben nőegyletek álltak, akik és amelyek a legtöbbször nem csupán eszmei és szellemi, hanem anyagi értelemben is támogatták az „óvoda” intézményét. Számos eszmecsere és vita zajlott a 18–19. század fordulóján arról, hogy tulajdonképpen mi is legyen az óvodák funkciója, az ottani foglalkozások célja és tartalma, valamint arról is, hogy kik legyenek, milyen képzettséggel rendelkezzenek azok a felnőttek, akik a gyermekekkel foglalkoznak ezekben az intézményekben.

Általánosságban elmondható, hogy az első óvodák létrehozása új modellre való áttérést jelentett a legszegényebb rétegek segítésében, támogatásában, és egyúttal megújította a keresztény jótékonyág fogalmát, amelynek a helyébe a restauráció politikai osztályára jellemző, új reformfilozófia lépett. A 19. század elején ez az elit, a felvilágosodás filozófiájának örököse, tudatában volt az új „szociális kérdés” által felvetett modern igényeknek, és a társadalom mélyreható reformját tűzte ki maga elé legambiciózusabb célként. Fontos szempont volt a hasznosság, erkölcsi, társadalmi és technikai értelemben is, vagyis az, hogy az ember mások és az egész társadalom számára is hasznossá váljon. (Jacquet-Francillon, 1995) Nem a véletlen műve volt, hogy az 1820-as évek francia földön létezett például a *Journal des Connaissances Usueles et Pratiques* (Általános és gyakorlati ismeretek lapja) című sajtótermék. A restauráció Franciaországában ugyanis a reformereknek, a filantrópoknak és jótévedőknek egyben „modern” embereknek is kellett lenniük, olyanoknak, akik figyelnek a társadalom, benne az embertársaik újonnan támadt problémáira, és keresik azokra a megoldást. A filantróp polgár, a Fel-

világosodás örököse, már nem a bűnbocsánatot kereste a jótékonykodásban, hanem egy új társadalmat akart létrehozni, ahol a filantróp viselkedés nem csupán a katolikus vallásosság kifejeződése volt, hanem többvallású, sőt, világi is kívánt lenni. Ezt a társadalmi filozófiát jól összefoglalta az Owen skóciai kisgyermeknevelési intézményét (óvodáját) bemutató Joseph-Marie de Gérando 1820-ban kiadott műve, a *Le Visiteur du Pauvre*, amelyben a nyelvész és filantróp francia szerző megfogalmazta a „modern jótevő” ismérveit és céljait. Vázolta, hogyan alakult ki egy új, védelmező, személyes, de mindenekelőtt aktív és hosszú távú jótékonyági forma, amelyet franciául *patronage*-nak neveztek. A „patronázs” mint tevékenység egyfajta társasági életformának is tűnt, olyannak, amelyben a nők is aktív szerepet tudtak kivívni maguknak. A napóleoni törvényekkel a magánszférába „visszaszorított” nők az anya-nevelő szerepének modern értelmezése révén így tulajdonképpen „rehabilitálódtak”. A kora gyermekkori nevelés, a gyermekek támogatása, a menedékházak, az óvodák, majd a bölcsődék szervezése és működtetése, felügyelete új célokat, új lehetőségeket adott a nőknek. Ezt a jelenséget, az új anyai-női szerepet az egyik legelső francia óvodaszervező, Cochin is kiemelte a *Manuel des fondateurs et des directeurs des premières écoles de l'enfance* című művének első oldalain. Az óvodáztatásról azt írta, hogy az új intézmények kénytelenek voltak támaszkodni arra a nemre, „amely megkapta az anyai szeretet páratlan ajándékát” (Cochin 1834, p. 16). Annak ellenére, hogy ez a szemlélet még mindig a 19. század eleji társadalomra jellemző, paternalista modellekhez kötődött, kétségtelen, hogy azok az akkor élt, a felső társadalmi rétegből származó nők, akik személyesen elkötelezték magukat a legszegényebbek helyzetének a javítása mellett, „úttörők” voltak, és számukra a filantróp tevékenység emancipációs funkciót is betöltött. Fontos ugyanakkor azt is végiggondolni, hogy a társadalmi változások felismerése egyben azt is jelentette, hogy a kortárs gondolkodók elismerjék és elfogadják a szegényebb osztályokba tartozó nők igényét arra, hogy dolgozzanak, hogy gazdasági értelemben is hozzájáruljanak a család fenntartásához.

Ha az egyes országokban sorra vesszük azt, hogy kik és hogyan álltak az óvodaalapítások élére a legelső évtizedekben, fontos azzal is foglalkoznunk, hogy ehhez melyiküknek milyen indíttatása, milyen inspirációja, miféle kapcsolati hálója, tapasztalata és olvasottsága volt. Mivel a tématerülettel kapcsolatosan számos írott forrás maradt ránk, köztük nem kevés úgynevezett egodokumentum (levelezések, naplók, memoárok, úti jegyzetek, miként ez például Brunszzvik Teréz életútját vizsgálva is szembetűnő), valamint sajtócikkek, politikai vitairatok, egyleti jegyzőkönyvek, óvodai kézikönyvek, így sok információ gyűjthető és elemezhető arról, hogy az első európai óvodaszervezők között milyen valós, illetve a levelezés és olvasmányélmény nyomán keletkezett „virtuális” kapcsolatok léteztek. Nyomon követhető az is, hogyan vált az óvodáztatás európaiból transzatlanti jelenséggé, a 19. század közepén Észak-Amerikába is átkerülve.

A 18. század előtti előzmények

Az elhagyott, elhanyagolt, szegény sorsú gyermekekről való gondoskodásra már a régi korokban is találhatunk példákat. Ezek közül az esztergomi római katolikus óvónőképző egykori igazgatója, a hazai óvóképzés számára 110 évvel ezelőtt tankönyvet író Számord Ignác is említett néhány példát, a középkori keresztény európai kezdeményezések közül a 785-ös milánói, az 1070-es párizsi és az 1204-ben megnyitott római menedékházakat. (Számord, 1915; idézi Vág, 1969)

Az egyes országok nevelés- és gyermekortörténetét vizsgálva is találhatunk további adatokat. Ha például Portugáliában a kora gyermekkori, intézményesült nevelés legrégebbi csíráit keressük, akkor akár a 15. századba is visszanyúlhatunk, amikor D. Leonor d'Avis királynő (1458–1525) 1485-ben létrehozta a „Misericórdias” (Irgalmasok) nevű szervezetet, amely társadalmi problémákkal foglalkozott, és elsősorban a hátrányos helyzetű és család nélkül maradt gyermekekre összpontosított. Ugyanakkor megjelent az első törvénycsomag (*Ordenações*), amely a közhatóságokat az árva és elhagyott gyermekek védelmével bízta meg (*Ordenações Afonsinas*). Ez volt a legkorábbi, nagy portugál törvénygyűjtemény, melyet V. Alfonz idején, 1446-ban hirdettek ki, és amely a királyság, majd a brazil gyarmati területek jogrendszerét is megalapozta, egészen 1521-ig. E korai kezdeményezés dacára is elmondható ugyanakkor, hogy Portugáliában még jóval később, a 19. század végén is széles körben elterjedt és elfogadott gyakorlat volt az újszülöttek és kisgyermekek elhagyása, ami a „Casas da Roda” vagy árvaházak, illetve később az „Asilos de Infância” (gyermekotthonok) megjelenéséhez vezetett, összhangban az európai szokásokkal (Ferreira et al., 2019).

Arról is hoznak hírt a régi, például az újkor elején keletkezett források, hogy a kora gyermekkori, a születéstől 6-7 éves korig tartó, tervszerű és átgondolt (családi) nevelést milyen kiemelten fontosnak tartották egyes szerzők, ahogyan ez kiderül például a cseh testvérek *Kazatel Domownj* (Házi prédikátor) című, 1618-ban kiadott könyvéből (Konečný 1618; említi Vág, 1969). A kutatók kapcsolatba hozzák ezzel Comenius későbbi, az „anyai iskola” (*schola materna*), vagyis a kora gyermekkori tervszerű családi nevelés jellemzőit leíró koncepcióját.

Angliában már az ottani reformáció idején létezett a *dame school* nevű, intézményesült nevelési forma gyermekek számára, amely keretei között (miként a név is mutatja) idősebb nők vigyáztak a gyerekekre, és némi elemi ismeretekkel ismertették meg a rájuk bízott, többnyire szegény családból származó növendékeket. Az alsófokú iskolahálózat kiszélesedése azonban sok helyen arra bírta a *dame schoolok* bevételeiből élő nőket, hogy inkább az iskoláskor előtti, kisebb gyerekekkel foglalkozzanak. Az intézmény a tengerentúlra is átkerült, ahol viszont az egyes intézmények sokszor nem magánvállalkozásként, hanem egy-egy egyházközséghez kapcsolódva működtek (Vág, 1969). Spanyol földön sem voltak ismeretlenek az angol *dame*

*school*hoz hasonló, ott *escuelas de amiga* (barátnői iskolák) nevű helyek, ahol idősebb nők vigyáztak kisgyerekekre, míg a szüleik dolgoztak. Ezek a nevelési formák főként Andalúziában működtek (Reuelta Geurrero & Cano González, 2010). Észak-Itáliában Joseph Wertheimer 1828-ban közölt írása szerint szintén működtek ilyen intézmények, *scuole delle maestre, scuole degli fanciulli, scuola delle creatura* néven (idézi Vág, 1969).

Sokban hasonlítottak a *dame school*hoz a holland játékkiskolák (*Spielschule*) is, amelyekben özvegyasszonyok vagy idős nők foglalkoztak a kisgyerekekkel. Vág Ottó művében idézte egy Jacob Grabner nevű, német katonatiszt útleírását (1792), melyben a férfi beszámolt a játékkiskolákról is, leírva, hogy egy-egy ilyen intézménybe tíz, húsz, vagy még több azonos korú gyermek járt, akik játékosan ismerkedtek a betűkkel, énekelni tanultak, kötöttek, de legfőképpen játszottak (Vág, 1969).

Filantróp kezdeményezések a kisgyermek védelmére és nevelésére

Ban de la Roche (németül Steintal) az elzászi tartományban, Lotaringia határánál található. Itt Waldersbach település volt az, ahol egy protestáns lelkész, Johann Friedrich Oberlin (1740–1826) megalapította a világ legelső óvodáját, ahol olyan kisgyermekeket fogadott, akiknek az édesanyja a földeken vagy a szövőszék mellett dolgozott. Ez nem egyszerűen egy gyermekmegőrző hely volt, hanem olyan intézmény, ahol a gyerekek különböző hasznos ismereteket tanultak: francia nyelven felismerni és megnevezni a körülöttük lévő növényeket és állatokat, kötni, továbbá beszélgettek a történelemlről, énekeltek és játszottak is. Oberlin egy tanító fiaként, német nyelvű családban született Strasbourgban, és igazi filantróp egyéniség volt (Burchardt, 1843). Amikor a Waldbachban tett tanulmányait befejezte, és 1767-ben a fent jelzett településre került, rengeteg reformjavaslata volt az ott élő lakosság életkörülményeinek, szellemi színvonalának a javításához, emeléséhez. Megreformálta a földművelést, a pamutipart, a házépítési technikákat, megtakarítási és kölcsönbankot alapított, orvosként praktizált, továbbá vándorkönyvtárat, óvodát és iskolákat is szervezett. Hol francia, hol német nyelven tartott istentiszteleteket. Szervezői és reformeri munkája során rengeteg segítséget kapott a házvezetőnőjétől, Louisa Scheppertől (1763–1837). Kifejezetten fontosnak tartotta a gyermekek nevelését, erre könyvek és jó példák segítségével is tudatosan készült. Rousseau *Emil, avagy a nevelésről* című regényéről például ezt írta: „Egy igazán kiváló könyv. Természetesen nem tartom az összes szabályt a leginkább megvalósíthatónak vagy a legjobbnak, de ez a könyv olyan értékes tanításokat és helytálló megfigyeléseket tartalmaz, hogy szeretném, ha minden apa és tanár elolvasná és újraolvasná.” (Leenhardt, 1911, p. 34) Az árva kisgyermek számára létrehozott intézményeit továbbiak követték, *Oberlinvereine* néven.

Az óvodaügy hajnala: az első skóciai és angliai óvodák

Robert Owen (1771–1858), a lelkes filantróp gondolkodó 1816-ban szervezte meg a skóciai New Lanarkban az általa vezetett gyárban dolgozó szülők gyermekeinek azt az óvodáját, amely számos európai helyszínen egyfajta mintaként szolgált, kontinensünkön ez lett tulajdonképpen az egyik legfontosabb kiindulópontja az iskoláskort megelőző, intézményesült nevelésnek (Vág, 1969). A település életében a 19. század kezdetén nagy átalakulást hozott a vízésés miatt oda telepített, David Dale által létrehozott szövőde, ami a betelepülő munkásoknak és távolabbi árvaházakból oda vitt, mintegy félezer gyereknek köszönhetően megemelte a lakosságszámot. Dale gondoskodni kívánt a szövőgyárban reggeltől estig dolgoztatott gyerekekről, így internátust hozott létre, ahol ellátták őket étellel és ruházattal, és esténként tanították is őket. Owen 1800-ban lett a textilgyár igazgatója, és 1824-ig dolgozott ott. Ezalatt sokat tett a gyermeknevelésért, felismerte, hogy ez a társadalom általa is áhított átalakításának leghatékonyabb eszköze (Vág, 1969). 1816. január 1-jén nyitotta meg a Jellemalakítás Intézetét (*Institution for the Formation of Character*), amit előtte éveken át készített elő, részletes tervezői munkával, és már 1813 körül megalapozta azt egy játszótér (*playground*) létrehozásával. Az intézménynek része lett az „óvoda”, amit először *preparatory school*-nak, majd 1819-től már *infant school*-nak neveztek. Mivel számos dokumentum fennmaradt az intézmény működéséről, így annak munkáját és későbbi hatását ma már részletesen ismerik a kutatók (erről magyarul lásd Vág, 1969). A *preparatory school*, majd *infant school*-ban két csoportra osztották a gyermekeket, az elsőbe azok kerülhettek, akik már tudtak járni, 2 és 4 éves kor között voltak, a másodikba pedig a 4 és 6 éves kor közötti gyermekek. 1816-ban 444 növendékkel foglalkoztak, ami a település gyermekeinek körülbelül a fele volt. Fontos volt, hogy az oda járó gyermekek sokat legyenek a friss levegőn, játsszanak, kiránduljanak is. A nevelési, fejlesztési célokat Owen már korábban, az *A New View of Society* című művében meghatározta, és tudjuk, hogy nem egy jótékonyági intézet volt ez, hanem a szülőktől nevelési díjat beszedő, a gyermek őrzésén, gondozásán túl komoly és tervezett nevelő-oktató munkát is folytató gyermekiskola, ahol Owen által kiválasztott nevelők foglalkoztak a kicsikkel. Az intézmény vezetését 1816 és 1818 között, elsőként James Buchanan (1784–1857) látta el, akinek a munkáját gondozónők segítették. New Lanark kisgyermekiskolája 1824-ig működött, Owen pedagógiai kísérlete ott, akkor tulajdonképpen véget ért, és ő maga pedig elhagyta a települést (Vág, 1969).

Owen kisgyermeknevelési kezdeményezései azonban nem maradtak hatás nélküliek, hiszen a működés éve alatt iskolakomplexumát számos (több ezer) olyan személy látogatta meg, akik közül többeknek később nagy szerepük lett Nagy-Britannia életében (Vág, 1969). 1818-ban több közéleti és üzleti személyiség – Lord Brougham, Lord Lansdowne és mások – tárgyalt Owennel, és létrehozta egy olyan bizottságot, amelynek az volt a feladata,

hogyan megteremtse a feltételeit egy londoni *infant school* létrehozásának. Kiindulást jelentettek a new lanarki tapasztalatok az első ottani gyermekiskola-vezető, Buchanan számára is, amikor 1818-ban Owen javaslatára Londonba ment, és Westminsterben az első angol „óvoda” vezetője lett. Az óvodai modell kidolgozója a Buchanan-féle intézményt gyakran meglátogató, fiatal Samuel Wilderspin (1791–1866) lett, aki 1820-ban Londonban átvette a kvékerek által működtetett *infant schoolt*, és az 1824-ben létrehozott *Infant School Society* képviselőjeként lelkes terjesztője lett más helyszíneken is a kisgyermeket befogadó és nevelő intézményeknek, Skócia és Írország mellett még a Nyugat-Indiákon is. Közel háromszáz óvoda szervezése kapcsolódik a nevéhez, amelyekben mintegy húszezer gyermek nevelkedett. Számos művet írt az óvodai nevelés, az óvodai módszerek témában, köztük például az *On the Importance of Educating the Infant Children of the Poor* (1823) és a *The Infant System for Developing the Intellectual and Moral Powers of all Children, from One to Seven Years of Age* (1832) című könyveket. Ez utóbbi művében egy kétfelületes épületben található *infant school* modelljének tervrajzát is közzétette².

Angliában 1851-ben a háromévesek 20 százaléka, a négyévesek 40 százaléka, 1901-re már a 2–5 évesek 43 százaléka járt óvodába, leginkább a munkások gyermekei. A tehetősebb családok végig a 19. században jellemző módon inkább otthoni dadákat alkalmaztak, és a gyermekeik legfeljebb részidőben jártak óvodába, elsősorban a Fröbel módszereit követő intézményekbe (Kammerman, 2006).

Az óvodáztatás kibontakozása más európai országokban

Franciaország

A franciaországi óvodáztatás legelső elindítói és felkarolói olyan hölgyek voltak, akik a 18–19. század fordulóján jótékonykodással foglalkoztak, és a rászoruló anyagi és erkölcsi támogatásával igyekeztek orvosolni a társadalmi bajokat. 1784-ben Mme de Fougeret (lánykori nevén: Anne-Françoise d’Outremont), egy kórházigazgató lánya, megalapította a *La Société de Charité Maternelle* (Anyai Jótékonyág Társasága) nevű egyesületet, amelyet 1788-tól Marie-Antoinette királyné elnökölt. Ez a társaság aztán – ismét Fougeret vezetésével – 1800-ban újjáalakult, és titkára Adélaïde Pastoret lett. Napóleonnak nagy tervei voltak ezzel az egylettel, azt szerette volna, hogy a hatóköre Párizson túl másik negyven francia városra is kiterjedjen, és hogy legalább ezer hölgy legyen a tagja. 1810-től a felesége, Mária Lujza megszervezte a társaság általános tanácsát (*Conseil général de la Société*) (Pastoret, 2010).

² Orígenes de la Educación Infantil (1ª mitad s. XIX). Museo Virtual de la Historia de la Educación. <https://www.um.es/muvhe/itinerario/origenes-de-la-educacion-infantil-1a-mitad-s-xix/>

Adélaïde Pastoret (leánykori nevén Adélaïde Piscatory de Vaufreland) (1765–1843) 1801-ben létrehozott egy menedékházat a párizsi Miromesnil utcában, ahol tizenkét olyan kisgyermekre vigyázott, akik szülei napközben dolgoztak. Ez a mai értelemben inkább bölcsőde volt, semmint óvoda, Pastoret még egy szoptató asszonyt is alkalmazott. Ez azonban csak egy rövid ideig tartó próbálkozás volt, mivel a két nő nem tudta sokáig ellátni a tucatnyi gyermeket. Az efféle alapítások azonban olyan egyedi kezdeményezések maradtak, amelyek többnyire jótékonsági célokat szolgáltak, és a rászorulókat megsegítésére irányultak. A franciák tehát az első időkben Owen modellje nyomán azért szerveztek „menedékházakat”, hogy a munkások kisgyermekének őrzésére és táplálására szolgáljanak, hasonlóan, mint Angliában. Nem telt el azonban sok idő, és a középosztály tagjai is megértették, hogy milyen nagy segítséget jelentenek ezek az intézmények a családok életében, és egyre határozottabban felmerült az óvodákban történő nevelés igénye is.

A legelső franciaországi óvoda (akkoriban ott használt nevén menedékhely: *salle d'asile*) 1826-ban nyílt meg Párizsban, és csaknem száz gyermeket fogadtak benne, 18 hónaptól 7 évesig. Ez az intézmény a párizsi *Société de la morale chrétienne* (A keresztény erkölcs társasága), egy liberális beállítottságú jótékonsági szervezet – amely a francia főváros arisztokratikus elitjét és a kialakulóban lévő liberális polgárságot tömörítette – támogatásával és ösztönzésére jött létre. A legelső francia menedékhely-bizottságot a fentebb már említett Adélaïde Pastoret márkinő vezette, titkára és kincstárnoka pedig a fiatal édesanya, bankárfeleség, Émilie Mallet (leánykori nevén Oberkampf) (1794–1856) volt (Luc, 2000), és még tíz francia nemesi és polgári származású hölgy volt jelen tagként az 1826. május 4-én tartott első ülésen. Nem sokkal később, 1828-ban, Jean-Denys-Marie Cochin (1789–1841), aki 1825 óta a legszegényebb párizsi kerület, a korábbi XII. kerület polgármestere volt, egy második, kisgyermek számára létrehozott intézményt is alapított. Cochin, Angliából visszatérve, megrendült a főváros legszegényebb negyedében élő családok nyomorúságos és elhagyatott körülményein, ezért úgy döntött, hogy megnyitja ezt az intézményt, saját írása szerint azért, „hogy pótolja azt a gondoskodást, benyomásokat és tanításokat, amelyeket minden gyermeknek meg kellene kapnia anyja mellett, az ő példájából és szavaiból...” (Cochin, 1834, p. 23). Eleinte a „hölgyekből álló bizottság” irányítása alatt működő, magánadományokból és a települések pénzügyi támogatásával dolgozó óvodák fokozatosan terjedtek el a főváros más részein és az egész országban.

1830-ban a fővárosban már tucatnyi intézmény működött, és több menedékhelyet is alapítottak a vidéki régiókban (Bosq, é.n.). 1833-ban Párizs menedékházai már 2000 körüli gyermeket fogadtak, valamint addigra kialakult és kikristályosodott az intézmények felügyeleti rendszere is. Ez, az autonómiára épülő rendszer azonban 1834-ben a közoktatásügyi miniszter, François Guizot intézkedései nyomán megváltozott, mivel az ő minisztériuma a menedékházakat az alsófokú iskolához sorolta. Az állam úgy döntött

tehát, hogy átveszi az irányítást, és az oktatási minisztérium felügyelete alá helyezi az óvodákat: ettől az időponttól kezdve a közhatóság fokozatosan felváltotta a mecénási irányítást. Ez egy tágabb, jobban kidolgozott szakmai keretrendszer megvalósításához nyitott utat, melynek része volt például a gyermekekkel foglalkozó „tanítónők” képzési rendszerének kiépítése is, ami az 1840-es évek második felére valósult meg. Az óvodaügyben addig eljáró *Le Comité des Dames* (Nők Bizottsága) az állami döntést ugyan nehezményezte, ugyanakkor legalább annyit elértek, hogy jogot nyertek arra, hogy beleszóljanak a „tanítónők” kinevezésébe és felmentésébe, ami végül csak 1836-ig tartott, mert akkor a bizottság feloszlott, és az önkormányzat vette át a menedékházak irányítását és felügyeletét (Bosq, é.n.). 1837-ben már 260 óvoda működött a nagyobb francia városokban, amelyek 30 000 gyermeket tudtak befogadni. Az 1837-es királyi rendelet ténylegesen elismerte az óvodák hivatalos státuszát, amelyek egyrészt „jótékonyági intézmény” jelleget öltöttek, másrészt viszont attól kezdve egyértelműen a közoktatási rendszer részét képezték, „ahová mindkét nemű gyermekek felvehetőek, hogy anyai felügyeletet és gondoskodást, valamint elsődleges oktatást kapjanak”. Ezzel a rendelettel elismerésre került az óvodáknak az a kettős funkciója, hogy nem egyszerűen „gyermekmegőrző” intézmények, hanem fontos pedagógiai, nevelési feladatokat is ellátnak. Ez egyáltalán nem váltotta ki Mallet és az őt segítő hölgyek elismerését, mert ők nagyon is ragaszkodtak ahhoz, hogy erős legyen a menedékházak (óvodák) szociális, segítő funkciója. A rendeletben az óvónők képezéséről és alkalmazásuk módjáról, az alkalmazott módszerekről és könyvekről is határoztak. 1848-ban, a II. Köztársaság időszakában egyértelműen kimondták, hogy a menedékház az iskoláztatás alapja. Óvodának (*l'école maternelle*) Franciaországban csak 1881-től nevezték az intézményt (Luc, 1997)

A franciaországi óvodaügy esetében fontos megemlíteni Marie Pape-Carpentier (1815–1878) nevét és szerepét, aki La Flèche-ben 1834-ben édesanyjával már vezetett egy olyan menedékházat, ahol csaknem száz, 2 és 6 éves kor közötti gyermeket fogadtak. 1847-től 1874-ig ő lett a párizsi tanítónő-központ vezetője, Mallet segítségével és ösztönzésére. Kora elismert asszonya volt Pape-Carpentier, még a Sorbonne-on is tartott előadást, és ő szerkesztette az *Ami de l'enfance* (A gyermekek barátja) című, a menedékházak számára kiadott lapot (életéről lásd Klein, 2008).

Brunszvik Teréz és a legelső francia óvodaszervezők a ránk maradt források tanúsága szerint kapcsolatban voltak egymással. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában két olyan levél található, amelyeket a grófnő francia feladótól kapott. Ezeket első ízben Kemény Ferenc mutatta be a Kisdednevelés 1928-as számában, és Hornyák Mária is írt róluk elemzést (2005). Az egyik levelet a fentebb már említett Émilie Mallet írta Teréznek 1835. május 9-én, akkor, amikor még nem ismerték egymást, és amikor Brunszvik éppen Itáliában tartózkodott. Ebben Mallet adatokat kért a német óvodákról, az azokban alkalmazott pedagógiai módszerekről. A második levél 1839. július

18-án kelt, és ahhoz az ünnepi üléshez kapcsolódik, amikor Brunszvik Teréz személyesen tett látogatást egy párizsi, a Ponthien utcában lévő gyermekmenhelyen. A beszéd szövegében (Sophie Rey tollából) a magyar óvodatörténet ikonikus alakjának a méltatása olvasható, és utalások arra vonatkozóan is, hogy még Franciaországban is ismert volt az, hogy itthon milyen sokan támadták, de legalábbis nem segítették őt. A szöveg szerint „Nincs még nő, aki oly nagyszámú gyermekmenhelyet alapított volna s méghozzá ott, ahol a népet még dologszámba veszik, s ön előtt még senki sem gondolt arra, hogy azt nyers, műveletlen állapotából kiragadjá” és „Nincs senki, aki nagyobb számban látogatta volna meg a szegény gyermekeknek rendelt külföldi intézményeket, elteve attól a hőérzéstől, hogy magát hasznossá tegye. E tekintetben ön, ahova csak ellátogatott, számos kutatást végzett, okos megfigyelésekre tett szert; mindenütt a jónak szentelte magát, mindenütt kedves emlékeket hagyott hátra” (idézi Kemény, 1928, pp. 241–242).

Itália

Itáliában – melynek jelentős területei álltak 1815 után osztrák császári fennhatóság alatt – később, már a 19. században, hasonlóan a francia óvodáügy kezdeteihez, elsősorban az arra irányuló törekvések hívták létre az első menedékházakat, hogy a gondoskodásra szoruló gyermekeket védelemben, ellátásban részesítsék. Az első ipari forradalom és a politikai értelemben vett restauráció volt ennek a két fő mozgatórugója, és az első óvodaszervezők a katolikusok közül kerültek ki. A kezdeményezések nem minden régióra terjedtek ki, hanem elsősorban az iparosodásban élen járó területeken, például Lombardiában és Piemontban, mert ott a gyár-, és főleg a textiliparban egyre nagyobb számban elhelyezkedő édesanyának a munkavégzése ideje alatt szüksége volt gyermekeik biztonságos felügyeletére (Barbieri, 2004). Az első ilyen intézmény 1827-ben Cremonában nyílt meg, egy ottani pap, Ferrante Aporti (1791–1858) kezdeményezésére, akinek az volt a fő célja, hogy megakadályozza a gyermekek utcai csavargását, koldulását, emellett pedig vallásos szellemű erkölcsi nevelésüket tűzte ki célként. Ez az intézmény igen kevésbé adott teret a játéknak, inkább a felnőtt életre kezdték előkészíteni a gyerekeket: a fiúkat kézműves tevékenységekre, a lányokat pedig háztartási munkákra tanították. Ez mostani szemmel már aligha érthető, ám abban a korban, amikor a gyermekek igen jelentős része egyáltalán nem járt iskolába, legalább valamilyen ismereteket adott. Brunszvik Teréz Wertheimertől már a cremonai kiseddóv megnyitásának évében értesült annak híréről. Lombardiában 1830-ban már négy óvoda működött Aporti ténykedésének köszönhetően. Amikor 1834-ben a grófnő útra kelt, és végül csaknem 8 hónapot töltött olasz helyszíneken, az volt a célja, hogy Róma és Nápoly városa is létesítsen óvodákat. Mivel XVI. Gergely pápa környezetében többen elleneztek az óvodaalapítást, Brunszvik Borghese hercegnőhöz fordult, aki végül 1841-ben nyitotta meg szegény leányoknak állított római óvodáját, és ugyanabban az évben létesült Nápolyban is

kisdedóvó. Brunszzvik Teréz járt a legfőbb toscanai óvodaszervezőnél, a svájci származású Matilde Calandrini (1794–1866) kisasszonynál is, aki már 1833-ban létrehozott egy világi óvodát kislányoknak Pisa városában (Vaj, 1999). Még ugyanazon az évben Livornóban, majd 1834-ben Firenzében is létesült óvoda. Toscanában kiemelkedő szervezői munkát végzett az *Accademia economico-agraria dei Georgofili* (Gazdasági-mezőgazdasági Akadémia) nevű egyesület. Ennek egyik tagja, Raffaello Lambruschini Firenzében, Camillo Cavour és Carlo Boncompagni pedig Torinóban tevékenykedett az óvodaügy érdekében (Wilson, 1979). Hornyák Mária egy tanulmányában kiemelte, hogy Brunszzvik 1835-ben Pisában találkozott Calandrinivel, akinek az óvodáját az általa megismertek közül a legkiválóbbnak emlegette, és számos szakmai ismeretről tudtak beszélgetni, hiszen a toscanai nő számos fontos itáliai, svájci és francia óvodaszervezőt ismert, még a francia Mallet-vel is jó barátságban volt (Hornyák, 2005).

A Firenzei Izraelita Egyetem 1836-ban adott ki „Szabályzat a szegény zsidó gyermekek iskolájáról” címmel egy dokumentumot, amely elrendelte a rossz körülmények között élő 3 és 6 éves közötti gyerekek nevelését, megoldva étkeztetésüket is. Erre már 1833 óta készült az ottani közösség, és az intézményben egy orvost is alkalmaztak, aki felügyelte a gyermekek egészségi állapotát. A gyermekek itt olasz és héber nyelvet, a zsidó vallás alapjait, számtant, anatómiát, természetrajzot tanultak, de énekeltek, játszottak, kézműveskedtek is (Guetta, 2019).

Az itáliai óvodáztatásról egy korabeli, 1842-ben kiadott útleírásból is értesülhetünk. Paget Jánosné Wesselényi Polixéna (1801–1878) erdélyi bárónő, aki nőként az első volt, aki magyar nyelven útleírást írt, az abban bemutatott, 1835-ös utazásai során egy firenzei óvodába is eljutott. Az intézményt az ottani hölgyek alapították a város legszegényebb részén, ők tartották fenn és felügyelték is, és heti rendszerességgel tettek látogatásokat az intézményben. A magyar utazónő ugyanazt írta le, amit Aperti is gondolt korábban: amiatt kell a munkában lévő kisgyermekkel foglalkozni, hogy ne csatangoljanak az utcán, és ne legyenek kitéve ott mindenféle veszélynek. Az óvodába történő belépés körülményeiről, az ott folyó gondozó-nevelő munkáról azt írta, hogy az olyan kisgyermeket veszik fel az óvodába, akik tudnak már járni és „keveset dadogni”, és hétéves korukig járhatnak oda, utána iskolába mennek. Az óvodai munkáról ő is azt írta le, ami más európai országok hasonló intézményeiről akkoriban másutt is lejegyzésre került: a fő cél az erkölcsi nevelés volt, a gyermekek engedelmségre és mások tiszteletére szoktatása. Feljegyezte, hogy a kicsiket mindig lekötötték valamilyen tevékenységi formával, hogy ne unatkozzanak vagy henyéljenek. A gyerekek ebédet is kaptak az óvodában (aznap, mikor ő ott járt, éppen rizskásából készült levest és egy darab húst ettek), és addig maradtak ott (este hétig), amíg értük nem mentek a munkából hazafelé tartó szüleik. Az ott folyó munka személyi és tárgyi feltételeiről, valamint a napirendről, a mesélésről is részletesen szólt Wesselényi Polixéna (Paget, 1842).

Ausztria

Ausztriában a legelső óvodát (*Bewahranstalt*) 1828-ban Bécsben alapították, Joseph Wertheimer, izraelita kereskedő és Johann Lindner, katolikus pap. Fontos céljuk volt a szegény gyermekek segítése, az egészségügyi körülmények javítása. Az óvoda alapítását, majd további intézmények létrehozását lelkesen támogatta Carolina Augusta császárné (1792–1873), „az ország édesanyja”. Később „Ausztria számos, sűrűbben lakott településén is ilyen intézmények virágoztak fel, és ma is Karolina Augusztát dicsőítik mint alapítójukat és lankadatlan pártfogójukat” (Dederichs, 1962, p. 34.) Az osztrák fővárosban főként magánszemélyek adományaiból, más helyszíneken inkább a katolikus egyház támogatásával jöttek létre az első óvodák. Weirtheimer volt az, aki németre fordította Wilderspin fentebb már említett gyermeknevelési művét, és ezt a német nyelvű kötetet ismerte Brunszvik Teréz is. Az első ausztriai óvodaalapításokhoz a grófnő jelentősen hozzájárult, kapcsolatot tartott az ottani óvodaszervezőkkel. Egyrészt levelek útján folyamatosan véleményt cserélt Wertheimerrel, aki járt is a krisztinavárosi óvodájában, csak úgy, mint Lindner plébános. Másrészt Brunszvik pedagógus odaküldésével is segített. A *Félszázad életemből* című, nyomtatásban 1926-ban kiadott memoárjában a következőket írta: „Először történt, hogy Bécs minket, magyarokat utánzott. Wertheimer javaslatára Alsó-Ausztria kormánya elrendeli, hogy Brunsvik grófnő budai intézetének mintájára kiseddévők létesítessenek! öt gyermek részére szánt hozzájárulással, vagyis 25 pengő forinttal, én magam nyitottam meg a gyűjtést és Bécs magyar külvárosában, Rennwegben, létesült fényes sikerrel az első ilyenmű iskola. Rövid idő alatt háromszáz gyermeket számlált Kern Máté tanító vezetése alatt. Kern Máté, valamikor tanítványom, a többi előváros, Linz, Graz, Laibach stb. részére nevelt tanítókat.” (Brunszvik, 1926, p. 97) A szövegben említett Kern Máté a grófnő krisztinavárosi óvodájából került segítőként az osztrák fővárosba, tulajdonképpen maga Brunszvik küldte oda, hogy tapasztalataival segítse az ottani intézmény elindulását és működését. Az ausztriai óvodák fejlődése azonban már a kezdetektől eltért a magyarországi intézményekétől, mert „az 1831-ben megalakult Hauptverein für die Wiener Kleinkinderbewahranstalten (Bécsi Kiseddévő Intézetek Főegyesülete) is, élén a mindenkori bécsi hercegekkel közvetlenül a katolikus egyház irányítása alatt állt” (Vág, 1994, p. 101; idézi Hornyák, 2005, p. 6). Más helyszíneken, például Grazban és Linzben azonban jobban érvényesült a civilek, főként a jótékonykodó nők szerepe. 1831–1832-ben Brunszvik nyolc levelet váltott Rosalie von Lopezzel (1788–k.1835), aki az ő hatására mert belevágni – támogatók toborzásával – az ottani óvoda megszervezésébe. Az végül 1832-ben nyílt meg, és ebben egyrészt a grófnőnek, másrészt Rehlingen Antalnak és Kern Máténak is fontos része volt (részletesen lásd Hornyák, 2005). Lopez és Brunszvik 1833-ban személyesen is találkoztak, amikor utóbbi Felső-Ausztria több helyszínét is felkereste, például Welst és Salzburgot: előbbi városban meglátogatta az ot-

tani óvodát, amiről lelkesen számolt be egy levélfogalmazványban, utóbbi helyen pedig mindent megtett, hogy létesüljön óvoda, hiszen Mozart városában akkor még nem volt. Igyekezete akkor nem járt még sikerrel, Salzburgban csak 1845-ben nyílt kisdedóvó (Hornyák, 2005), ugyancsak a császárnő anyagi és erkölcsi támogatásával. „Míg 1846-ban a két intézetben még 120 gyermekről gondoskodtak, addig 1852-re ez a szám már 219-re emelkedett.” (Rath, 1993, p. 123)

Német területek

A német városokban az 1830-as évektől jelentek meg az óvodák, alapvetően két típus, a *Kleinkinderschule* és a *Bewahranstalt*. Az elnevezések utalnak a kétféle intézmény közti különbségre: az előbbi a nevelésre és gyerekek szellemi-erkölcsi fejlesztésére, az utóbbi viszont inkább a biztonságos őrzésükre, a gondozásukra helyezte a hangsúlyt. Az 1848-as forradalmi időszakban a frankfurti nemzetgyűlés ülésein több csoport szerette volna, ha az óvodák jogilag is deklaráltan megkapják az iskolaelőkészítő szerepet, ezt azonban az egyházak és a domináns konzervatív erők nem támogatták. Brunszzvik Teréz a német, különösképp a bajorországi óvodaalapításokhoz is nagyban hozzájárult. Emlékiratai szerint 1833 őszétől kezdve összesen négy évig volt távol Magyarországtól, müncheni, drezdai, svájci, római, nápolyi, párizsi, londoni utazást tett, és több, mint kétszáz féle nevelési intézetet látogatott meg ezalatt. Münchenbe Tschebuiz kisasszony meghívására ment. „Megérkezése idején a bajorok földjén kevés óvoda létezett. Lajos király országának legkorábbi kisdedóvó intézete 1830-ban egy Fürth melletti faluban (Burgfarnbach) keletkezett, a következő óvodamegnyitóra pedig 1831-ben a közeli Nürnbergben került sor.” (Hornyák, 2005, p. 14) A fővárosban, Münchenben azonban akkor nem volt még óvoda, így nem véletlen, hogy Brunszzvik Terézt saját leírása szerint a bajorok között nagy érdeklődés, őszinte lelkesedés fogadta: „Alig mondtam ki a művelt hölgyek előtt ezt a szót: g y e r m e k n e v e l é s és alig fejtettem ki előttük, hogy e mű megalkotására a nők hivatottak, máris minden társadalmi osztályból gyűltek körém az asszonyok. (...) Művészek, tudósok s művelt hölgyek raja buzgólkodott körülöttem. És jöttek a felszólítások, hogy Münchenben is alakítsak egyesületet.” (Brunszzvik, 1926, p. 94) Tervéhez ott hatalmas segítséget kapott, uralkodói támogatást is, így 1834 tavaszán megnyílt az első müncheni óvoda, és külön női egyesület alakult a rászoruló, szegény sorsú kisgyermekek táplálására (ahogyan Brunszzvik írta: levesosztásra). Ezt követően a grófnő Augsburgba ment, ahol emlékiratai szerint néhány nap alatt tudták ugyanazt véghezvinni, amit korábban Münchenben. „Három kisdedóvó (Asyle) létesült, mindenikben egy főtanítóval és egy felvigyázónővel. A főtanító a nagyobb gyermekeket oktatta óránként. Wild úr rendkívül nagyesszű és találékony szellemű tanító volt, olyan, mint Wilderspin Angliában. Küldöttségek jöttek – mindenki részt akart venni a munkában.” (Brunszzvik, 1926, p. 96) A Brunszzvik Teréz által említett Wild

valójában Johann Georg Wirth (1807–1851), a bajor óvodáztatás kiemelkedő alakja volt, fő műve, az *Über Kleinkinderbewahranstalten* 1838-ban került kiadásra. A grófnő tehát megélhette azt a német helyszíneken, amire itthon mindig is vágyott: százával álltak az ottani nők és férfiak az óvodaalapítások ügye mellé. Wirth életével, az augsburgi, 1834-es óvodaalapítással kapcsolatosan Erning egy tanulmányában kiemelte, hogy „a korabeli gyakorlattól eltérően az első augsburgi óvoda önkormányzati irányítás alatt jött létre, és a városi közigazgatás alá tartozott, bár hamarosan egy erre a célra alapított női egyesületek vették át az irányítást a városi tanács megbízásából. Ennek örömteli következményeként gazdag és ilyen részletességű ritka iratanyag maradt fenn az augsburgi városi levéltárban.” (Erning, 1980, p. 169)

A német területeken az óvodáztatás Bad Blankenburgban, 1837-ben Friedrich Fröbel (1782–1852) munkájának köszönhetően még jobban és más tartalmi-módszertani alapokon állva kibontakozott, később óriási hatást gyakorolva nem csupán Európa, hanem az amerikai kontinens országaira is. Legelső óvodáját Fröbel „játszó és elfoglaló intézmény”-nek nevezte el, később, 1840-ben azonban ezt megváltoztatta „gyermekkert”-re (*Kinder-garten*). Olyan helyeket akart létrehozni, ahol az anyák elhelyezhetik gyermekeiket, munka után pedig hazavihették őket (Musiani, 2016). Rousseau tanítványaként Fröbel osztotta a svájci filozófus elképzelését a kreatív gyermekről és a játék fontosságáról. Pedagógiai nézeteinek alakulására jelentősen hatott még Pestalozzi, akinek a tanítványa is volt, valamint Fichte, Schelling, Schleiermacher filozófiája, továbbá a keresztény romantikusok (Habók, 2007). A forradalom után a porosz kormányzat betiltotta a Fröbel-féle óvodamodellt azzal, hogy óvodáiban ateistává nevelik a gyerekeket, és sok, haladó demokrata hagyta el az országot, többen is Amerikába távoztak, így Fröbel pedagógiájának ott lett igazi kibontakozása (Willekens – Scheiwe, 2020).

Portugália

1834-ben a *Sociedade das Casas de Asilo da Infância Desvalida* (Hátrányos Helyzetű Gyermekek Menedékházainak Társasága) és IV. Pedro király kezdeményezésére hozták létre Portugáliában az első olyan menedékházat, amelyekben 2 és 7 éves kor közötti gyermekeket fogadtak, miközben a szüleik dolgoztak. Ezekben az intézményekben a gyermekekről való gondoskodás mellett a nevelés is fontos feladat volt. Nem tekinthető véletlennek az, hogy éppen ebben az évben szerveződtek meg ezek az intézmények, ugyanis akkor volt az evoramontei konvent, melynek nyomán a liberálisok kerültek hatalomra, akik a nevelés- és oktatásügyre kiemelt figyelmet kívántak fordítani (Fernandes, 2000). A korabeli portugál forrásokból jól látszik, hogy a szegények és elesettek ügyében – különösen is a kisgyermekek érdekében – sokan megmozdultak, a problémáknak és az azokra adott megoldási javaslatoknak még olyan sajtóorgánuma is volt, mint a *Periódico dos Pobres* (A szegények lapja) című újság, ebben többek között arra is buzdították a nőket,

hogy francia mintára, intézményesült módon gondoskodjanak a rászoruló gyerekekről. Ennek hatására létre is jött egy, a korabeli jegyzőkönyvekben többféle néven szereplő egyesület, a *Sociedade Promotora das Escolas Gratuitas de Primeira Infância* (Társaság az Ingyenes Óvodák Támogatásáért), Funchalban pedig *Sociedade das Escolas de Infância* (Óvodák Társasága) néven alakult hasonló (Fernandes, 2000).

Spanyolország

A 19. század elején Spanyolországban is kezdett gyökeresen megváltozni a gyermekkép és a gyermekek helyzete. Az óvodai nevelés, a kötelező iskoláztatás kiteljesedése, a gyermekgyógyászat fejlődése és a gyermekbetegségek, járványok leküzdésében tett küzdelmek Európa délnyugati részén is napirenden voltak. Az 1830-as évektől került egyre jobban a kormányzati politika látószögébe is az intézményesült kisgyermeknevelés ügye, és példaként elsősorban az angliai óvodaalapítások szolgáltak. 1838-ban egy királyi rendelet arra utasította a *Sociedad Económica Matritense* (Madridi Gazdasági Egyesület) nevű társaságot, hogy szervezzenek egy olyan egyletet, amelyik kifejezetten nevelési-oktatási kérdésekkel foglalkozik, és amely a kisgyermekkorú nevelésre is kiemelten figyel. Így jött létre akkor a *Sociedad para propagar y mejorar la educación del pueblo* (Társaság a nép oktatásának terjesztésére és fejlesztésére) nevű testület. Ennek az új egyletnek 582 tagja lett, és ők szervezték meg az első spanyol óvodákat. Ezek közül a legelső *Virio* névvel nyíltott a madridi Atocha utcában, melyet 1840-es művében Montesino y Cáceres mintaszerűnek említ, olyannak, amely a szülők és az egyleti tagok legnagyobb meglepedésére működik. Kiemelte még, hogy milyen nagyban hozzájárult az óvoda sikeréhez az azt vezető José Bonilla és az őt munkájával segítő felesége tevékenysége. A spanyolországi óvodák működéséhez fontos alapot adott Pedro Pablo Montesino y Cáceres (1781–1849) munkássága, szakkönyvírói tevékenysége. *Manual para maestros de párvulos* (Óvodai tanítók kézikönyve) című műve hosszú időre meghatározó jelentőségűvé vált az országban. Már a mű legelején kiemelte, hogy az óvodák svájci, franciaországi és angliai megjelenése és elterjedése nem a véletlen műve volt. Szerinte az óvodáknak a nevelést, és nem egyszerűen a gyermekek őrzését kell középpontba állítani, ugyanakkor arról is beszélt, hogy az óvodáknak nem iskolákként kell működniük, mert a hét év alatti gyermekeknek másfajta nevelésre, más foglalkozásokra van szükségük, és a saját korukra jellemző az érdeklődésük, a tanulási igényük. Azt írta le, hogy a gyerekek az óvodában olyasmit tanuljanak, ami az ők és mások boldogságát szolgálja, így kiemelten fontos szerinte a jó szokások és a helyes erkölcsök kialakítása, az óvoda tehát a gyermeknek „fizikai, erkölcsi és intellektuális értelemben is (...) szabályokat és előírásokat adjon, és mindenekelőtt, amennyire lehetséges, formálja és tökéletesítse az ember jellemét.” (Montesino y Cáceres, 1840, p. 8) Montesino művében felmerült az a gondolat is, hogy egy igazságosabb társadalom

érdekében fontos, hogy mindenki, szegények és gazdagok egyaránt, hozzájárjon az oktatáshoz.

Az óvodahálózat kiszélesedése is fontos volt ahhoz, hogy 1857-ben megjelenhessen a tankötelezettséget bevezető, Claudio Moyano-féle, köznevelési törvény (*Ley de Instrucción Pública*), amelynek nyomán Spanyolországban is lendületet vett az iskolahálózat bővülése. (Vega Gil, 1995) A század közepén egyre nagyobb számban megjelenő, már nem csupán a gyerekekről, hanem a gyerekeknek készített sajtótermékek és könyvek is jelzik mindezt. Csak Madrid esetében elmondható, hogy az 1840–1850-es években olyan időszakos kiadványok láttak napvilágot, mint például az *El Mentor de la Infancia* (1843–1845), az *El Museo de los Niños* (1847–1850), az *El Mentor de las Familias* (1849–1851), a *La Aurora* (1851–1852) vagy a *La Educación Pintoresca* (1857–1858). Ezek a lapok célkitűzésük szerint nem csupán nevelni szerették volna a kicsiket, hanem szórakoztatni is, ezért számos (főként moralizáló) mesét, rejtélyes feladványt, rajzot és gyerekjáték-leírásokat tartalmaztak (Rabaté, 1993–1994).

További országok

Tanulmányunknak ebben a részében a teljesség igénye nélkül még bemutatunk néhány, további európai ország óvodatörténetéből feltárt adatot és összefüggést, jelezve, hogy mindez további kutatásokat igényel.

Jóllehet, az iparosodás Dániában kissé később bontakozott ki, mint Angliában vagy Elzász-Lotaringiában, az 1820-as, 30-as évekre ott is világossá vált, hogy a mind nagyobb számban munkát vállaló nők nem tudják hová tenni kisgyermeküket, míg ők maguk dolgoznak. Különféle, magánkezdeményezésből alakult jótékonyági szervezetek jöttek létre így dán földön is, amelyeknek egyik legfőbb célkitűzése volt a gyermekek védelmének, nevelésének a megszervezése. „1828-ban megnyílt az első napközi otthon, az *asyl* (menedékhely), amelyet több más menedékhely és árvaház követett. A század végére körülbelül 100 ilyen intézmény létezett, mindegyik 130–250 gyermeket fogadott be, nagyon kevés felnőttel és szigorú fegyelmezési gyakorlattal dolgozott” (Gulløv, 2012, p. 91). Itt ugyanaz állt a középpontban, mint más, már bemutatott országok esetében: megóvni a kisgyerekeket az utcai csavargástól, a balesetektől, az éhezéstől. A század közepétől Dániában is hatottak Fröbel útmutatásai és óvodai gyakorlata, ő inspirálta például Søren Sørensent, aki 1854-ben nyitott egy „játzó- és előkészítő” iskolát (Williams-Siegfredsen, 2017), és az ugyancsak Fröbel pedagógiájára alapozott első óvoda (*børnehave*) 1871-ben nyílt meg. Ebben már nagy figyelmet fordítottak a gyermekek tanítására és nevelésére. 1885-ben óvopedagógusképző intézetet is alapítottak, ez 1904-től *Frøbelseminariet* névvel működött. Sofus Bagger és felesége, Hedevig erőfeszítéseinek köszönhetően 1901-ben megnyílt az első *folkebørnehave* (népi óvoda), amelyet a munkásosztály gyermekeinek szerveztek, és ahol ugyancsak Fröbel elképzelései alapozták

a nevelést. A gyerekek itt sokat játszhattak a szabad levegőn, voltak udvari játékaik, és tartottak az óvodában tyúkokat, kacsákat és libákat is, akikről a gyerekek gondoskodhattak (Williams-Siegfredsen, 2017).

Svédországban 1836-tól már működött kisiskolás rendszerű „óvoda”, és 1854-ben nyílt meg az első, leginkább a más országokban már működő „menedékházak”-hoz hasonló napközi otthonként működő, a szegény gyermekekről gondoskodó intézmény. Fröbel metódusa nyomán viszonylag későn, 1890-ben szerveztek óvodát a skandináv országban (Kamerma, 2006).

Hollandiában az ipari kibontakozás csak az 19. század utolsó 3–4 évtizedében kezdődött el, azt megelőzően a népesség jelentős része szegénységben élt, és még a gazdaság felfutása idején is általános volt a munkanélküliség: az 1870-es évektől egyrészt már nem volt akkora szükség a női és gyermekmunkára, másrészt viszont sok nő állt munkába, mert a férfi keresete nem volt elég a család fenntartásához. Azok az édesanyák, akik munkába álltak, szeretnék volna kisgyermeküket egész nap biztonságos helyen tudni, így az utolsó negyedszázadban szaporodott a felügyeletüket biztosító, őket élelemmel is ellátó „óvodák” (*bewaarscholen*) száma. Az óvodák fenntartóinak céljuk volt az is, hogy fegyelemre szoktassák és erkölcsileg nemesítsék a gyerekeket, mert félték a lázadásoktól, zavargásoktól (Clerkx & Ijzendoorn, 1992). Hollandiában is jellemző volt a női jótékonyági egyesületek aktív közreműködése, mind az óvodák, mind a bölcsődék alapítása, működtetése és felügyelete szempontjából.

Óvodák alapítása a tengerentúlon

Amerikában, hasonlóan mint az európai országokban, már az 1830-as években létrejöttek olyan napközi otthonok (gyermekgondozási központok), amelyek a dolgozó anyák gyermekeinek a gondozására szolgáltak, valamint olyan „óvodák”, amelyek programjában kiemelt volt a gyermekek oktatása és nevelése (Kamerma, 2006).

Az 1848-as német forradalom miatt Amerikába emigráló németek voltak azok, akik magukkal vitték a tengerentúlra is a fröbeli óvoda eszméjét. Carl Schurz és felesége, Fröbel tanítványa, Margaretha Meyer Schurz (1833–1876) Wisconsin államba, Watertownba kerültek, és az első óvodát a feleség a saját lakásukban nyitotta meg 1855-ben (More Muelle, é.n.). Egy véletlen találkozásnak köszönhető, hogy egy amerikai pedagógusnő, Elisabeth Palmer Peabody (1804–1894) megismerte Schurznet, és érdeklődni kezdett az óvodaalapítás lehetősége iránt, részben Fröbel írásait is megismerve. Peabody így 1860-ban Bostonban megnyitotta az első angol nyelvű amerikai óvodát, és később Németországba is elutazott, hogy Fröbel eredeti elképzeléseit jobban megértve, az óvodájában alkalmazott módszereit tökéletesíthesse. Ott a legkiválóbb óvónőnek tartott, a német Fröbel Társaságot is vezető, Bertha von Marenholtz-Bülow bárónő (1810–1893) által vezetett Kindergarten Szemináriumban tanult. 1868-ban magával vitte Bostonba a bárónő pártfogolt-

ját, Matilda H. Kriege-t, és ezzel vette igazán kezdetét az amerikai óvodaügy kibontakozása (More Muelle, é.n.). Kriege később, 1872-ben New Yorkban szabad angol fordításban kiadta Marenholtz-Bülow művét, *The Child, Its Nature and Relations. An Elucidation of Froebel's Principles of Education* címmel, mely később több kiadást is megért.

Összegzés

Támaszkodva az óvodáztatás történetének forrásanyagára és szakirodalmára, összegzésként megállapítható, hogy annak több szakasza – más kifejezéssel élve, a fejlődéstörténet dinamikáját érzékeltetve –, több hulláma volt. A történeti művekben egységes álláspont az, hogy az ipari forradalom 18–19. század fordulójára tehető időszakában a nők nagy számban voltak kénytelenek otthonukon kívül, gyárakban, üzemekben, bányákban munkát vállalni, és ugyanez részben a gyermekeket is érintette. Sosem látott mértékben indultak növekedésnek az iparosodó területek városai, nagyon sokan hagyták el vidéki, falusi környezetüket és kerestek jobb megélhetési módot a városokban, ezzel kikerülve a család, a rokonok segítő közegéből. Mindez miatt számos olyan, a gyermekeket (is) érintő, megoldásra váró probléma merült fel, amelyek korábban, más gazdasági-társadalmi körülmények között kevésbé, vagy szinte nem is léteztek. Az az igény, hogy a munkába álló édesanyák (szülők) szerették volna kisgyermeküket biztonságos helyen tudni, míg ők maguk dolgoztak, találkozott az egész gazdaságot és társadalmat megreformálni igyekvő, a nevelési kérdések iránt is fogékony filantróp gondolkodók törekvéseivel. Az intézményesült kisgyermeknevelés kezdeti szakaszában leginkább az volt jellemző, hogy jótékony (gyakran női) egyesületek vagy valamely egyházi gyülekezet tagjai karolták fel a szegény családokat, és biztosították a gyerekeknek a napközbeni biztonságos felügyeletet, az ételt (levesosztó egyesületek is léteztek!), és több esetben a nevelés-oktatás kezdetleges szintjét is. Brunsvik Teréz esetében is közismert, hogy eleinte, az 1820-as években a pest-budai jótékony nőegyletekkel tartott kapcsolatot, az ő segítségükkel próbálta pedagógiai elképzeléseit keresztülvinni, nagyrészt azonban csalatkoznia kellett, így később el is fordult ezektől a szerveződésektől. Európai utazásai során azonban másutt igen pozitív példákat is látott, például Itáliában, Bajorországban vagy Franciaországban.

A következő szakasz (hullám) már valóban az óvodatörténet kezdetét jelzi: azok az intézmények, amelyek Európa különböző országaiban, leginkább a városokban, sorra nyíltak a 19. század első felében a kisgyermek számára, már kiemelt célnak tekintették azt, hogy oktatási-nevelési feladatokat lássanak el, olyan szinten, ahogyan ezt a családok a legtöbb esetben nem tudták a gyermekeiknek nyújtani. Több esetben a nevükben is, programjaikat, foglalkozásaikat tekintve is, ezek az „óvodák” kisgyermekiskolák voltak, miként Brunsvik Teréz 1828-as első és későbbi óvodái is. „Az egyház számára – miután elfogadta az óvodák általános elvét – az óvodák olyan eszközök voltak,

amelyek felkészítették a gyermekeket a társadalomban való felelősségteljes életre, mint egy vallási közösség tagjai. Az állam számára az óvodák eszközök voltak (...) minden gyermek korai integrációjához, etnikai vagy társadalmi származásuktól függetlenül, a nemzetállam által irányított társadalomba. A szülők és a nagyközönség pedig az óvodába járást a legjobb felkészülésnek tekinthetik az iskolai életre és általában a közösségi életre vonatkozóan” – írták tanulmányukban, kifejtve még, hogy bár ezek a célok sokfélék és ellentmondásosak is, abban közösek, hogy minden gyermekre vonatkoznak, és ez az, amiben a legjobban különböztek a második hullám óvodái az inkább csak a szegény gyermekekre irányuló, filantróp törekvésektől (Willekens & Scheiwe, 2020). Az óvodák fejlődéstörténetének harmadik nagy szakasza a 20. század utolsó évtizedeire esik. Az óvodáztatás kapcsán fontos kiemelni azt, hogy míg a történelem során a világ legtöbb helyszínén, különböző korokban is az volt a szokás, hogy a kora gyermekkori szakaszban a gyerekekről a szűkebb-tágabb család tagjai gondoskodtak (korántsem csupán az anya, illetve a szülők és nagyszülők, hanem a nagyobb testvérek, nagynénik, nagybácsik és más rokonok), a 19–20. századtól – a bölcsődék és az óvodák hálózatának kiépülésével – ez jelentősen megváltozott, hiszen onnan kezdve a kisgyermeket a családi környezetükből kiemelve gondozzák és nevelik szakképzett, erre felkészített pedagógusok, kifejezetten erre a célra létesített intézmények keretei között (Willekens – Scheiwe, 2020).

Brunszzvik Teréz életműve, az óvodáztatással kapcsolatos, a történeti Magyarország határain túlmutató, fontos tevékenysége egy olyan korszakban bontakozott ki, amikor Európában mindenütt voltak hasonló törekvések és sikeres, jóllehet, problémáktól és ellentmondásoktól nem mindig mentes intézményalapítások. Ebben az írásban ehhez nyújtottunk a nemzetközi szakirodalomból és nyomtatott forrásokból feltárt adatokat, komparatív közelítéssel, ahol a források lehetőséget adtak erre, kitérve a legelső óvodaalapítók közti kapcsolati hálózat bemutatására is. Ez a tanulmány szerzője szándékai szerint további, Brunszzvik Teréz korának és életútjának, a magyar és európai óvodatörténetnek a korábbiaknál még részletesebb megismerésére irányuló kutatások elindítója lesz.

Irodalom

- Barbieri, N. S. (2004, ed.). *Istituzioni educative e formative: lineamenti storici, configurazioni strutturali, modalità operative*. CLEUP. <https://core.ac.uk/reader/153481590>
- Bosq, M. (é.n.). *L'histoire des salles d'asile*. http://acmen.free.fr/wa_files/dossier.pdf
- Brunszzvik, T. (1926). Fél század életemből. In Czeke, M. & Révész, M. H., *Gróf Brunszzvik Teréz élet- és jellemrajza*. A „Kisdednevelés” kiadása, ford.: Petrich B., 39–108. https://mtda.hu/books/czeke_marianne_grof_brunszvik_terez_élet_es_jellemrajza.pdf

- Burchardt, W. (1843). *Johann Friedrich Oberlin's Pfarrer im Steinthal, vollständige Lebensgeschichte und gesammelte Schriften*. Herausgegeben von Dr. Hilpert, Stöber u. Andern. Mit Berücksichtigung aller Hülfsmittel zusammengestellt u. übertragen v. Wilh. Burckhardt. Scheible, Rieger & Sattler.
- Clerkx, L. E. & Ijzendoorn van, M. H. (1992). Child Care in a Dutch Context: On the History, Current Status, and Evaluation of Nonmaternal Child Care in the Netherlands. In Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Hwang, C. P. & Broberg, A. G. (Eds.), *Child Care in Context – Cross-cultural Perspectives* (pp. 55–80). Psychology Press. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2883142/view>
- Cochin J.-D. (1834). *Manuel des fondateurs et des directeurs des premières écoles de l'enfance, connues sous le nom de salles d'asile*. Hachette. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k28792q>
- De la salle d'asile à l'école maternelle*. ALMA – Association Lamorlaye Mémoire & Accueil. <https://lamorlayealma.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/04/salles-d-asile.pdf>
- Dederichs, C. (1962). *Von der Bewahranstalt zum Kindergarten, ein Beitrag zur Geschichte des Kindergartenwesens im Lande Salzburg*. Veröffentlichungen des Pädagogischen Instituts Salzburg, 13.
- Enring, G. (1980) Johann Georg Wirth und die Augsburger Bewahranstalten. Ein Beitrag zur Gründungsgeschichte vorschulischer Einrichtungen der Stadt Augsburg. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben*, 74, 169–214. <https://fis.uni-bamberg.de/server/api/core/bitstreams/d2d68d42-b420-4746-942c-6aa552accf7d/content>
- Fernandes, R. (2000). Orientações pedagógicas das „casas de asilo da infância desvalida” (1834–1840) *Cadernos de Pesquisa*, 109, 89–114. <https://doi.org/10.1590/S0100-15742000000100005>
- Ferreira, A. G., Mota, L. & Vilhena, C. (2019). A educação de infância em Portugal. In A. G. Ferreira & L. Mota (Coord.). *Caminhos da educação da Infância em Portugal: Políticas e perspectivas contemporâneas* (pp. 17–76). De Facto Editores.
- Gérando, de J. M. (1820). *Le Visiteur du Pauvre*. Chez Louis Colas, Treuttel et Wurtz. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k842395.image>
- Grabner, J. (1792). *Ueber die vereinigten Niederlande*. Ettinger. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10273487?page=24,25>
- Guetta, S. (2019). Jewish Educational Proposals in Nineteenth- and Twentieth-Century Florence. In Harel, Y. & Perani, M. (Eds.), *The Jewish in Italy. Their Contribution to the Development and Diffusion of Jewish Heritage* (pp. 403–415). Academic Studies Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zjg2qx.25>
- Gulløv, E. (2012). Kindergartens in Denmark – Reflections on Continuity and Change. In Kjørholt, A.T. & Qvortrup, J. (Eds), *The Modern Child and the Flexible Labour Market. Studies in Childhood and Youth* (pp. 90–107). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230314054_6

- Habók A. (2007). Friedrich Fröbel romantikus gyerekképe. *Neveléstörténet*, 4(1–2), 245–255. https://epa.oszk.hu/04300/04386/00030/pdf/EPA04386_nevelestortenet_2007_08_245-255.pdf
- Hornýák, M. (2005). Az európai óvodaügy hőskora Brunszvik Teréz levelezésének tükrében. (3. rész 1831–1836) *Neveléstörténet*, 2(5–24). https://epa.oszk.hu/04300/04386/00027/pdf/EPA04386_nevelestortenet_2005_05_005-024.pdf
- Jacquet-Francillon, F. (1995). *Naissances de l'école du peuple. 1815-1870*. Éditions de l'Atelier. <https://doi.org/10.3917/ateli.jacqu.1995.01>
- Kammerman, S. B. (2006). *A Global history of early childhood education and care. Education for All Global Monitoring Report 2007*. Strong foundations: early childhood care and education. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147470>
- Kemény F. (1928). Töredékek egy Brunszvik-tanulmányból. *Kisdednevelés*, 53(7–8), 235–245.
- Klein, B. (2008). Marie Pape-Carpentier (1815–1878) In Houssaye, J. (Ed.), *Femmes pédagogues. De l'Antiquité au XIXe siècle* (pp. 451–479). Éd. Fabert.
- Konečný, M. (1618). *Kazatel Domownj*. Impr. Martina Kleinvechtera. <http://ftp.alatera.cz/index.php/veskere-pisemnosti/bible/1176/kazatel-domovni-1618-detail>
- Lienhard, F. (1910). *Oberlin. Roman aus der Revolutionszeit im Elsaß*. Greiner und Pfeiffer.
- Leenhardt, C. (1911). *La vie de J.-F. Oberlin. 1740–1826*. Éd. Berger–Lévrault. <https://archive.org/details/laviedejfoberlin00leen/page/n7/mode/2up?ref=ol>
- Luc, J.-N. (1997). *L'invention du jeune enfant au XIXe siècle. De la salle d'asile à l'école maternelle*. Ed. Belin.
- Luc, J.-N. (2000). Madame Jules Mallet, née Émilie Oberkampf (1794–1856), ou les combats de la pionnière de l'école maternelle française. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*. Femmes protestantes au XIXe et au XXe siècles, 146, 15–47. <https://hal.science/hal-03638940/>
- Marenholtz-Bülow, b. (1872). *The Child, Its Nature and Relations. An Elucidation of Froebel's Principles of Education*. E. Steiger. <https://archive.org/details/childitsnaturere00mare>
- Montesino y Cáceres, P. (1840). *Manual para maestros de párvulos*. Imprenta Nacional. https://archive.org/details/bub_gb_4BWUoxVX-GYC/page/n7/mode/2up
- MoreMuelle, C. (é.n.). *The History of Kindergarten: From Germany to the United States*. <https://digitalcommons.fiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1110&context=sferc>
- Musiani, E. (2016). *Alle origini del sistema di Welfare moderno. La protezione dell'infanzia in Italia tra XIX e XX secolo*. <https://doi.org/10.12977/stor641>
- Orígenes de la Educación Infantil (1ª mitad s. XIX)*. Museo Virtual de la Historia de la Educación. <https://www.um.es/muvhe/itinerario/origenes-de-la-educacion-infantil-1a-mitad-s-xix/>

- Paget Jánosné Wesselényi P. (1842). *Olaszhoni és schweizi utazások*. Kir. Lyceum betűivel. <https://mek.oszk.hu/01000/01017/01017.htm#7>
- Pastoret, *philanthrope et professeur* (2010). <https://www.textesrares.com/pages/phil-du-xixe-en-france-articles/Pastoret-4-philanthrope-et-professeur.html>
- Rabaté, C. (1993–1994). Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrileñas de mediados del siglo XIX. In *Historia de la Educación – Revista interuniversitaria* (pp. pp. 365–382). Ed. Universidad de Salamanca, vol. XII–XIII..
- Rath, E. (1993). Betreuung der Kleinsten in der Kleinkinderbewahranstalt. In Salzburger Museum Carolino Augusteum (Ed.): *Caroline Auguste (1792–1873)* Namenspatronin.
- Revuelta Geurrero, C. & Cano González, R. (2010). „Las escuelas de amiga” – espacios femeninos de trabajo y educación de párvulos y de niñas. *Aula: Revista de Pedagogía de la Universidad de Salamanca* (pp. 155–185). <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3325952>
- Számord I. (1915). *Kisdednevelés és módszertan a római katolikus kisdedóvónőképző intézetek és családok számára*. Szent István Társulat.
- Vág O. (1969). *Az óvodai nevelés kialakulása. Az angol infant school kialakulása és kezdeti fejlődése*. Tankönyvkiadó.
- Vág O. (1994). *Az óvodai nevelés története Magyarországon. 1. rész.* (A kisgyermeknevelés könyvtára).
- Vaj, D. (1999). Une pédagogue genevoise méconnue. Mathilde Calandrini et la diffusion de l'éducation populaire enfantine dans l'Italie du Risorgimento. In *Genève et l'Italie. Société genevoise d'études italiennes* (pp. 287–310). <https://iris.unil.ch/entities/publication/4bd237f0-3dea-4b5b-b72a-17e85d13ec16>
- Vega Gil, L. (1995). *Moderantismo y educación en España. Estudios en torno a la ley Moyano*. Instituto Florián de Ocampo.
- Willekens, H. & Scheiwe, K. (2020). *Looking Back – Kindergarten and preschool in Europe since the late 18th century*. https://www.researchgate.net/publication/342590323_Looking_Back_-_Kindergarten_and_preschool_in_Europe_since_the_late_18th_century
- Williams-Siegfredsen, J. (2017). *Understanding the Danish Forest – School Approach Early Years Education in Practice*. Routledge. <https://2024.sci-hub.se/6284/2b435ee0c41e77a977cba0c1b8a0d6d1/williams-siegfredsen2017.pdf>
- Wilson, A. (1979). Ferrante Aporti – Apostle of Infancy. *British Journal of Educational Studies*, 27(3), 221–231. <https://doi.org/10.1080/00071005.1979.9973550>
- Wirth, J. G. (1838). *Über Kleinkinderbewahranstalten. Eine Anleitung zur Errichtung solcher Anstalten*. Kollman.

Teréz Brunszvik and her era: The beginnings of early childhood education in Europe

Countess Teréz Brunszvik was born 250 years ago, in 1775, in Pressburg (today Bratislava). She is a figure whose life's work is known not only in Hungary but also internationally. Although she left behind few theoretical pedagogical writings, her educational ideas can be reconstructed from her memoirs, diaries, travel notes, annotations, official documents, and correspondence. From the perspective of the history of education, her practical achievements – particularly in the fields of early childhood education and girls' education – are of special significance. Brunszvik's educational aim was the realization of a humanistic, Christian-oriented upbringing, placing self-sacrifice and the individual's devotion to the community and the nation at the core of her pedagogical ideals. Although her organizational work in education was wide-ranging, in Hungary she is still primarily known as an enthusiastic and successful organizer of kindergartens: the founder of the very first Hungarian kindergarten, which opened its doors in 1828, as well as of several similar institutions subsequently. This study outlines the broader international context of the institution-building efforts associated with the countess – initiatives that were considered truly pioneering in the Western world and were significant both at the time and later. It sketches how, by the turn of the eighteenth and nineteenth centuries, Europe arrived at the institutionalization of early childhood education, and examines the social, demographic, economic, and educational changes leading to the opening and operation of the continent's first kindergartens, institutions that initially resembled schools more than today's kindergartens. The study also discusses Countess Teréz Brunszvik's professional connections in Hungary and across Europe, drawing primarily on her own writings, and broadens the impact- and reception-historical perspective by reviewing when and where kindergartens were established in other countries during the same period, under what names they operated, and according to which principles, aims, and programs. It further highlights the diverse and dynamic network of relationships that developed in the early period of kindergarten education – first within Europe and later extending across the Atlantic to North America. Through this overview, Brunszvik's work in organizing kindergarten education and child-rearing, as well as the structure and functioning of her professional network, can be understood and situated more accurately in temporal and spatial terms, thereby facilitating a more effective scholarly dialogue with international researchers in kindergarten history.

Keywords:

history of kindergartens, history of childhood, nineteenth century, Countess Teréz Brunszvik, comparative history of education